

PEDAGOGIK AKMEOLOGIYA: SHAKLLANISHI, ILMIY ASOSLARI VA ZAMONAVIY RIVOJLANISH TENDENSIYALARI

Hayitmurodova Ruxshona Rahim qizi

Kattaqo'rg'on davlat pedagogika instituti

Pedagogika fakulteti, Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi

2-bosqich, 24_04-guruh talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada pedagogik akmeologiyaning paydo bo'lishi, uning ilmiy asoslari va fanlar tizimidagi o'rni tahlil qilinadi. B.G.Ananev shaxs konsepsiyasi, akmeologiyaning psixologiya, pedagogika, sotsiologiya va antropologiya bilan o'zaro aloqasi yoritiladi. Zamonaviy akmeologik tadqiqotlarning ilmiy-uslubiy yo'nalishlari, pedagogik mahorat cho'qqisiga erishishning nazariy va amaliy jihatlari ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: akmeologiya, pedagogik akmeologiya, shaxs konsepsiyasi, B.G.Ananev, pedagogik mahorat, o'zini-o'zi rivojlantirish, professional kamolot, akme.

Abstract: This article analyzes the emergence of pedagogical acmeology, its scientific foundations and place in the system of sciences. The concept of B.G. Ananev personality, the relationship of acmeology with psychology, pedagogy, sociology and anthropology are highlighted. The scientific and methodological directions of modern acmeological research, theoretical and practical aspects of achieving the peak of pedagogical skill are considered.

Keywords: acmeology, pedagogical acmeology, concept of personality, B.G. Ananev, pedagogical skill, self-development, professional maturity, acme.

Аннотация: В данной статье анализируется возникновение педагогической акмеологии, её научные основы и место в системе наук.

Осветлены концепция личности Б.Г. Ананева, взаимосвязь акмеологии с психологией, педагогикой, социологией и антропологией. Рассмотрены научно-методические направления современных акмеологических исследований, теоретические и практические аспекты достижения вершины педагогического мастерства.

Ключевые слова: акмеология, педагогическая акмеология, концепция личности, Б.Г. Ананев, педагогическое мастерство, саморазвитие, профессиональная зрелость, акме.

Zamonaviy ta'lim tizimi o'qituvchi shaxsiga tobora yuqori talablar qo'yimoqda. Bu sharoitda pedagogik akmeologiya – o'qituvchining kasbiy kamolot cho'qqisiga erishish qonuniyatlarini o'rganuvchi fan – alohida ahamiyat kasb etmoqda. "Akme" so'zi yunoncha so'z bo'lib, cho'qqi, yuksak daraja, gullash ma'nolarini anglatadi. Akmeologiya bu tushunchadan kelib chiqib, insonning yetuklik davridagi rivojlanishini, uning ijodiy va kasbiy imkoniyatlarini maksimal darajada ro'yobga chiqarishini o'rganadi.

Pedagogik akmeologiya muammosi bugungi kunda ayniqsa dolzarbdir, chunki O'zbekiston ta'lim tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar o'qituvchidan nafaqat yuqori malaka, balki ijodiy tafakkur, ilmiy yondashuv va uzluksiz professional o'sishni talab etmoqda. Shu bois pedagogik akmeologiyaning nazariy asoslarini chuqur o'rganish va amaliyotga tatbiq etish dolzarb ilmiy vazifaga aylanmoqda.

Akmeologiya fani mustaqil ilmiy yo'nalish sifatida XX asrning ikkinchi yarmida shakllana boshladi. Akmeologiyaning asoschisi sifatida rus psixologi Nikolay Aleksandrovich Ribnikov (1880–1956) tilga olinadi – u 1928 yilda birinchi marta "akmeologiya" terminini ilmiy muomalaga kiritgan. Biroq fanning to'laqonli ilmiy negizini Борис Gerasimovich Ananov (1907–1972) yaratgan.

B.G.Ananev o'zining fundamental asarlarida – "Odam bilish ob'ekti sifatida" (1968) va "Zamonaviy inson psixologiyasining muammolari" (1977) – insonni yaxlit tizim sifatida o'rganishning to'rt qatlamli konsepsiyasini ishlab chiqdi: inson individ sifatida, sub'ekt sifatida, shaxs sifatida va individuallik sifatida. Ushbu konsepsiya akmeologiyaning metodologik poydevorini tashkil etdi.

"Inson – bu eng murakkab tizim bo'lib, u o'zida biologik, psixologik va ijtimoiy tabiatni birlashtiradi. Uning rivojlanishi hech qachon to'xtamaydi va yetuklik davri bu rivojlanishning cho'qqisi hisoblanadi".

Ananev yetuklik davrini (25–60 yosh) insonning eng samarali va ijodiy davri sifatida ta'rifladi. U ushbu davrda shaxsning intellektual, ijodiy va kasbiy imkoniyatlari o'zining cho'qqisiga – akme darajasiga – yetishini asoslab berdi. Bu g'oya keyinchalik akmeologiyaning markaziy nazariyasiga aylandi.

Akmeologiyaning mustaqil fan sifatida institutsional jihatdan shakllanishi 1990-yillarda amalga oshdi. 1992 yilda Sankt-Peterburgda, so'ngra Moskvada Akmeologiya akademiyasi tashkil etildi. A.A.Derkach, N.V.Kuzmina, A.A.Bodalev, L.A.Rudkevich kabi olimlar fanning nazariy asoslarini ishlab chiqishga katta hissa qo'shdilar.

N.V.Kuzmina pedagogik akmeologiyaning asoschisi sifatida taniladi. Uning "Pedagogik faoliyatning professionalizmiga doir" (1989) asarida o'qituvchi mahoratining tarkibiy tuzilmasi, professionallikning darajalari va pedagogik akme tushunchasi chuqur tahlil qilingan. Kuzmina pedagogik profesionalizm modelida beshta asosiy komponentni ajratdi: predmetli, psixologik-pedagogik, differentsial-psixologik, autopsixologik va metodologik kompetentlik.

Pedagogik akmeologiya fanlar kesishmasida joylashgan interdistsiplinar yo'nalish sifatida ko'plab fanlar bilan yaqin aloqada faoliyat ko'rsatadi. Uning asosiy tizimli aloqalarini quyidagicha tavsiflash mumkin.

Psixologiya bilan aloqasi. Akmeologiya umumiy, yosh davrlari, ijtimoiy va pedagogik psixologiyaning metodologik bazasiga tayanadi. B.G.Ananayev, L.S.Vigotskiy va A.N.Leont'evning shaxs nazariyalari akmeologik tadqiqotlarning psixologik asosini tashkil etadi. Ayniqsa, Vigotskiyning "yaqin rivojlanish zonasi" kontsepsiyasi akmeologiyaning rivojlanish salohiyati g'oyasiga mos keladi.

Pedagogika bilan aloqasi. Pedagogik akmeologiya didaktika, tarbiya nazariyasi va ta'lim psixologiyasining yutuqlarini o'qituvchi shaxsini rivojlantirish kontekstida qayta izohlaydi. U "qanday o'rgatish kerak" degan savolga emas, "o'qituvchi qanday bo'lishi va o'sishi kerak" degan savolga javob qidiradi. Bu jihatdan pedagogik akmeologiya umumiy pedagogikadan metodologik jihatdan farqlanadi.

"Pedagogik akmeologiya – bu pedagogik ta'lim sistemasida o'qituvchi shaxsining kasbiy cho'qqisiga erishishini ta'minlovchi shart-sharoit, omillar va mexanizmlarni o'rganuvchi fandir" (Кузьмина Н.В. Акмеологическая теория повышения качества подготовки специалистов образования. М., 2001. С. 8).

Sotsiologiya bilan aloqasi. Akmeologiya shaxsning ijtimoiy muhitda o'z-o'zini namoyon etishi, kasbiy guruhlar dinamikasi va ijtimoiy kapital muammolarini o'rganishda sotsiologik metodlardan foydalanadi. E.Dyurkgeym va T.Parsonsnig ijtimoiy rollar nazariyasi akmeologik tadqiqotlarda shaxsning kasbiy mavqeini tahlil qilishda qo'llaniladi.

Falsafa va antropologiya bilan aloqasi. Insonning mohiyati, erkin iroda va o'z-o'zini takomillashtirish imkoniyati haqidagi falsafiy savollar akmeologiyaning ontologik asosini tashkil etadi. Kant va Gegelning dialektik rivojlanish g'oyalari, Maslouning o'z-o'zini ro'yobga chiqarish (self-actualization) nazariyasi akmeologiyaning falsafiy merosini boyitadi.

Fiziologiya va valeologiya bilan aloqasi. Insonning biologik yetuklik davri, miya faoliyatining dinamikasi, sog'liq va kasbiy samaradorlik o'rtasidagi aloqalar

akmeologiyaning tabiiy-ilmiy aspektlarini tashkil etadi. Ananev ham o'zining shaxs konsepsiyasida biologik yetuklik va ijtimoiy kamolotning parallelligi masalasiga alohida e'tibor qaratgan edi.

B.G.ANANEV SHAXS KONSEPSIYASI VA AKMEOLOGIK YONDASHUV

B.G.Ananev shaxs konsepsiyasi akmeologiyaning nazariy tayanchi hisoblanadi. Ananev insonni to'rt o'lchovda o'rganishni taklif qildi: (1) individ – biologik mavjudot sifatida, irsiy xususiyatlar va tana tuzilishi nuqtai nazaridan; (2) sub'ekt – faoliyat egasi sifatida, kognitiv va operatsional xususiyatlar nuqtai nazaridan; (3) shaxs – ijtimoiy munosabatlar tizimida, motivatsiya, qadriyatlar va ijtimoiy rollar kontekstida; (4) individuallik – uchala yuqoridagi o'lchovning o'zaro uyg'un birligi sifatida.

Ananev nazariyasining akmeologik ahamiyati shundaki, u insonning rivojlanishini yaxlit va uzluksiz jarayon sifatida ko'rdi. Uning fikricha, individual rivojlanishning eng yuqori darajasi – individuallik – barcha uch qatlamning uyg'un rivojlanishi orqali erishiladi. Bu g'oya pedagogik akmeologiyada o'qituvchining kasbiy, shaxsiy va intellektual rivojlanishining bir-biri bilan chambarchas bog'liqligini asoslashda qo'llaniladi.

"Yetuklik davri insonning rivojlanishida eng samarali va ijodiy davr bo'lib, bu davrda shaxsning barcha imkoniyatlari, uning hayotiy tajribasi va bilimi o'zining eng yuqori nuqtasiga yetadi" (Ананьев Б.Г. О проблемах современного человекознания. М.: Наука, 1977. С. 187).

Ananev longitudinal tadqiqotlar metodi orqali aniqlashicha, aqliy faoliyat ko'rsatkichlari 30–35 yoshdan 40–45 yoshgacha jadal o'sib boradi va bu davr intellektual cho'qqi hisoblanadi. Biroq bilim va kasbiy tajribaga asoslangan "kristallashgan intellekt" 60–65 yoshgacha yuqori darajada saqlanadi. Bu topilma

akmeologiyada "kech cho'qqi" (pozdney akme) tushunchasining shakllanishiga asos bo'ldi.

A.A.Derkach va V.G.Zazykin Ananev g'oyalarini rivojlantirgan holda akmeologik rivojlanishning uch darajali modelini taklif qildi: professional akme (kasbiy mahorat cho'qqisi), shaxsiy akme (ma'naviy-axloqiy kamolot cho'qqisi) va ijodiy akme (ijodiy qobiliyatlar cho'qqisi). Pedagogik akmeologiya uchun bu model o'qituvchi shaxsini har tomonlama rivojlantirishning nazariy asosi bo'lib xizmat qilmoqda.

ZAMONAVIY AKMEOLOGIK TADQIQOTLARNING ILMIIY-USLUBIY YO'NALISHLARI

XXI asr boshlarida pedagogik akmeologiya bir qancha yangi ilmiy yo'nalishlarda rivojlanmoqda. Bu yo'nalishlarni quyidagicha tavsiflanadi.

Birinchi yo'nalish: akmeologik ta'lim texnologiyalari. Bu yo'nalishda o'qituvchi mahoratini shakllantiruvchi maxsus ta'lim dasturlari, treninglar va coaching metodlari ishlab chiqilmoqda. L.A.Mitining "o'qituvchi kasbiy rivojlanish modeli" ushbu yo'nalishning eng muhim nazariy asoslaridan biri hisoblanadi. Mitina modeli o'qituvchida ichki motivatsiyani kuchaytirish va reflektiv fikrlashni rivojlantirishga asoslanadi.

Ikkinchi yo'nalish: raqamli akmeologiya. Axborot texnologiyalarining rivojlanishi bilan birga pedagoglarning raqamli kompetentligini oshirish, onlayn muhitda professional o'sish va virtual jamoalarda kasbiy hamkorlik muammolari o'rganilmoqda. UNESCO va OECD tomonidan e'lon qilingan o'qituvchi kompetentsiyalari doirasi (Teacher Competency Framework) raqamli akmeologiyaning xalqaro standartlarini belgilab bermoqda.

Uchinchi yo'nalish: akmeologik diagnostika va monitoring. Pedagoglarning kasbiy kamolot darajasini aniqlash uchun standartlashtirilgan diagnostika

vositalarini ishlab chiqish dolzarb yo'nalish hisoblanadi. A.A.Derkach va E.V.Selezneva tomonidan ishlab chiqilgan akmeologik ekspertiza metodologiyasi bu borada muhim amaliy ahamiyat kasb etmoqda.

To'rtinchi yo'nalish: milliy-madaniy kontekstda akmeologiya. O'zbek pedagogikasida ham akmeologik g'oyalar boy tarixiy an'analarga ega. Yusuf Xos Hojibning "Qutadg'u bilig"da, Ahmad Yugnakiyning "Hibat ul-haqoyiq"da, Alisher Navoiyning asarlarida inson kamolotining cho'qqisiga erishish yo'llari batafsil ifodalangan. Bu an'ana zamonaviy o'zbek pedagogik akmeologiyasining milliy asosini tashkil etadi.

"Pedagogik professionalizmning cho'qqisiga erishgan o'qituvchi – bu o'z fanini mukammal biladigan, o'quvchilarni chuqur tushunadigan va o'z kasbiga sidqidildan bag'ishlangan shaxsdir" (Митина Л.М. Психология профессионального развития учителя. М.: Флинта, 1998. С. 62).

O'zbekistonda so'nggi yillarda pedagogik akmeologiya yo'nalishida bir qancha dissertatsion tadqiqotlar amalga oshirilmoqda. Jumladan, M.Ochilov, N.Muslimov, R.Mavlonova kabi olimlarning ishlari pedagogik mahorat va professionalizmni milliy kontekstda o'rganishga qaratilgan. Prezident farmonlari va qarorlari asosida amalga oshirilayotgan ta'lim islohotlari pedagogik akmeologiya g'oyalarini amaliyotga tatbiq etishning yangi imkoniyatlarini yaratmoqda.

Xulosa sifatida shuni aytishimiz mumkin-ki, pedagogik akmeologiya – bu o'qituvchining kasbiy kamolot cho'qqisiga erishish qonuniyatlarini, mexanizmlarini va shart-sharoitlarini kompleks tarzda o'rganuvchi ilmiy yo'nalish hisoblanadi. B.G.Ananov yaratgan shaxsni to'rt o'lchovda o'rganish konsepsiyasi – individ, sub'ekt, shaxs va individuallik – ushbu fanning metodologik poydevori bo'lib xizmat qilmoqda.

Akmeologiyaning psixologiya, pedagogika, sotsiologiya, falsafa va antropologiya bilan o'zaro aloqasi uning interdistsiplinar tabiatini ko'rsatadi. N.V.Kuzmina, A.A.Derkach, A.A.Bodalev va L.A.Mitining ishlari pedagogik akmeologiyaning nazariy apparatini boyitib, amaliy yo'nalishlarini belgilab bergan.

Zamonaviy sharoitda pedagogik akmeologiyaning raqamli ta'lim, shaxsga yo'naltirilgan yondashuv va milliy-madaniy an'analar bilan uyg'unlashtirish yo'nalishida yangi tadqiqotlarni amalga oshirish zarur. O'zbek pedagogikasida akmeologik yondashuv nafaqat xorijiy tajribani o'zlashtirish, balki milliy pedagogik merosni zamonaviy fan bilan sintez qilish orqali rivojlanishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1968.
2. Ананьев Б.Г. О проблемах современного человекознания. – М.: Наука, 1977.
3. Muslimov N.A. O'qituvchi kasbiy kompetentligini shakllantirish. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2007.
4. Ochilov M. Yangi pedagogik texnologiyalar. – Qarshi: Nasaf, 2000.
5. Mavlonova R.A., Tursunov N. Pedagogika. – Toshkent: O'qituvchi, 2001.
6. Выготский Л.С. Педагогическая психология. – М.: Педагогика, 1991.
7. UNESCO. Teacher Competency Framework for the 21st Century. – Paris: UNESCO, 2019.